

ARHEOLOŠKI NALAZI IZ SENJA I OKOLICE (VI.)

ANTE GLAVIČIĆ

1. GRADINA KNEŽEVIĆI NA MALOM LIBINJU

Godine 1978. za vrijeme istraživanja primorskih padina južnog Velebita naša ekskurzija prešla je preko kraških polja Velikog i Malog Libinja i stigla do zaseoka Kneževići.

Ovdje na južnim i pitomijim padinama glavice »Gradina« (kota 833 m), a pokraj malog plodnog doca i Ograde, nastanili su se Kneževići prije više stoljeća. Uokolo Gradine izdižu se kameniti vrhovi: Oštra glavica (777 m), Sopianj (787 m), Ošćenica (1025 m), između kojih u malim ogradenim vrtićima ima nešto plodne zemlje i nešto livada, koje se još uvijek obrađuju i kose. Među tim ogradama ima sezonskih stanova Primoraca, tako da se ovdje kod Gradine sastaju staze odozdo koje vode od Starigrada, Selina, Reljana Malaša, Stanića, Modrića, Kneževića, i onda produžuju prema Libinju do Ivanjske lokve i dalje, preko Ličkih dolaca lijevo za Štirovac, Bunovac, Malovan, a desno na Veliko Libinje pa prema Svetom brdu—Dušicama ili na sjever dolje do korita sezonskog potoka Orljače i dalje uz Malu Paklenicu, stazom gore do porušene crkve sv. Jakova, a odavde na sjever preko Močila i Greblja za Veliku Paklenicu do Borisova doma. Na tom putu u jednom predahu u selu razgovarali smo s domaćinima Knežević Simom i Ivom, koji su pripovijedali da se glavica nad selom od starine naziva Gradina i da su gore nekada živjeli ljudi, a to potvrđuju i starine, kao npr. neko staro oružje i komadi lonaca koji se gore nalaze. Isto tako, oni se sjećaju, da je prije II. svjetskog rata jedan inženjer obavljao iskapanja nekih grobova. Sjećaju se da je u grobovima našao neke metalne predmete i ljudske kosti. Nešto više o tim nalazima oni nam nisu znali reći, a mi nismo imali vremena da obavimo potrebno rekognosciranje.

Ovaj kraj ponovo smo posjetili 1982, kada smo na Libinje do zaseoka Kneževići—Gradina stigli od ličke strane preko Bunovca. Zbog provjere nalaza na Gradini tu smo boravili nekoliko dana. Pregledali smo veći dio same gradine i na njenom podnožju, a s istočne strane seoskih kuća na mjestu Solilo, gdje je ranije nepoznati inženjer obavljao iskapanja, počeli smo s manjim zaštitnim istraživanjima.

Ovdje, s gornje strane puta, na više mjesta lijepo se vidi kako iz zemlje vire okomito položene kamene ploče malo nagnute u stranu, a uz njih i neke gomilice kamenja, zapravo nadzemni ostaci grobova. Sličnih nalaza primijetili smo uz put kojih 50—80 m istočnije.

Iz ovih površinskih nalaza mogli smo slobodno zaključiti da se ovdje radi o groblju stanovnika koji su u predrimsko doba živjeli gore na Gradini. Ono

se nalazilo na najdonjoj terasi, a možda i na podnožju najdonjeg bedema suhozida, u svakom slučaju izvan naselja.

Na ovom prostoru čini mi se da je dosta grobova uništeno kad su se podizali ogradni zidovi a i zbog toga što je tuda po sredini vodio put. Dosta tih grobova moglo je biti i kasnije uništeno jer su mještani lako dizali ploče i upotrebljavali ih kao solila, ali i iz čiste znatiželje, da vide što je u njima. Kolika je po veličini bila ova nekropola, teško je sada utvrditi, ali to bi se moglo dokazati samo jednim arheološkim istraživanjem što bi ga trebalo poduzeti s obzirom na to da se radi o najstarijim poznatim grobovima koji su do sada utvrđeni na planinskom dijelu Velebita. Ovom prilikom, uz pomoć mještana, otvorili smo dva groba koji su se nalazili jedan pored drugoga i koji su bili najviše uništeni.

Grob 1. — Dali smo mu taj broj jer je to navodno bio grob koji je prije rata otkopao spomenuti inženjer. On je otkopao i prekopao grob, ali je ostavio u prvotnom položaju vertikalno položene kamene ploče — ostatke jedne kamene škrinje-groba. Bez obzira na to što je grob bio prekopan, to smo mogli utvrditi jer smo pažljivo obavili iskapanja nadajući se nekom zaostalom nalazu, koji nismo našli, osim nešto malo ostataka ljudskih kostiju i pokoji ulomak keramike. Ovaj grob, (kao i drugi, ako postoje) nalazi se malo iznad puta uz ogradni suhozid. Utvrđeno je da je grobna jama na tom mjestu iskopana do samoga kamena, a onda su po dužini — vertikalno i horizontalno — položene dvije veće kamene ploče: A — $45 \times 0,75 \times 0,12$ m i C — $1,70 \times 0,75 \times 0,10$ m. Između ovih dviju ploča, pod pravim kutom, položena je treća ploča B — $0,60 \times 0,70 \times 0,08$ m. Umjesto četvrtne ploče (D), a do nogu pokojnika, otkopan je zidić izrađen od kamena usuho. Na ovaj način dobila se grobna raka-škrinja, u obliku pačetvorine veličine $1,20 \times 0,60 \times 0,70$ m. Odozgo je ova odgovarajuća grobna škrinja, kao u drugim prilikama, bila pokrivena jednom većom ili s dvije manje kamene ploče. Orijehtacija ovoga groba nije uzeta busolom, već prema izlazećem suncu. Ona se prilično točno poklapa sa smjerom sjeverozapad-jugoistok, kao i u grobu br. 2. Pretpostavljamo da je u ovom grobu pokojnik bio glavom okrenut na istok, prema Sv. Brdu, koje se visoko uzdiže nad Velikim i Malim Libinjem.

Grob 2. — Sa zapadne strane groba br. 1 bila je na površini slabo vidljiva neka kamena gomilica koja nas je zanimala i koju smo odlučili razgrnuti, jer smo pretpostavljali da je oznaka grobne rake. Ova se pretpostavka potvrdila, jer smo kod daljnjeg iskopa među kamenjem i zemljom nailazili na sitne komadiće ugljena i keramike. Pošto je skinut gornji sloj nekih 20 cm, u grobnoj jami, kojoj su strane bile uređene od usuho složena kamena, naišli smo na ostatke kostura. Pažljivijim čišćenjem utvrđeno je da se radi o pokojnici koja je bila sahranjena u zgrčenom položaju i nagnuta malo na lijevu stranu. Orijehtacija je groba sjeverozapad-jugoistok, s time da je glava okrenuta istoku, tj. izlazećem suncu. Ostaci kostura bili su dobro sačuvani, posebno jače kosti nogu i ruku. S desne strane glave, na zatiljku, nađena je iznimno velika bronzana ukosnica, a na pasu, pod rukom, bronzana vezica-kopča od pojasa. Isto tako važno je spomenuti da se u donjem dijelu groba, uz noge, pronašlo nešto ljudskih kostiju; to su zapravo ostaci

Sl. 4 — Zaselak Kneževići — Malo Libinje, j. Velebit, u pozadini gradina. Snimak od jugozapada, A. Glavičić 1981.

pokojnika koji je ovdje bio ranije sahranjen i koji je bio u nekom srodstvu s pokojnicom. U grobu nije se pronašlo drugih nalaza. Dimenzije groba iznose: $1,20 \times 0,65 \times 0,35$ m.

Ukosnica pripada običnim brončanim ukosnicama s tzv. dvostrukom iglom, koja nema klasične glave, već je pri vrhu valovito smotana. Posve je obična i teško je naći usporedbu.

Vežica je u obliku brončane kružne pločice s ušicom i rožastom kukićom uz rub sa strane. Ova vežica posebno je zanimljiva jer je s vanjske strane ukrašena zanimljivim ornamentom: uz rub dolazi niz malih naizmjenično poredanih istostraničnih trokutića, koji su uokvireni s dva kruga. Ovi trokutići ukrašeni su naizmjenično iscrtkanim kratkim linijama. U sredini pločice je ukras četverokutastog oblika. Vežica u promjeru iznosi: 61—63 mm.

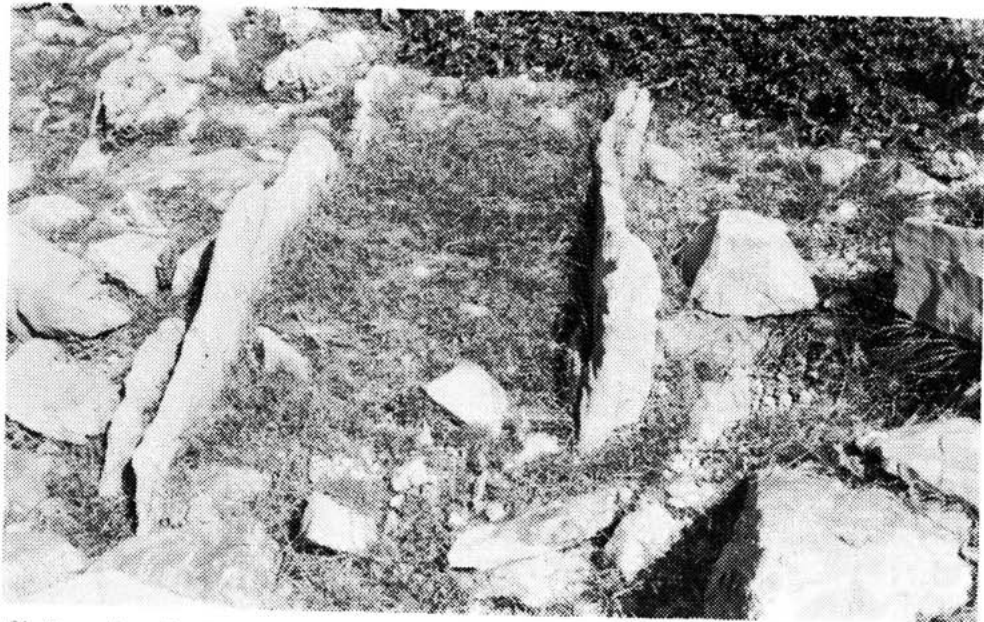
Jedan i drugi nalaz, a prema tome i grob br. 2, mogli bi datirati oko 500 g. p. n. e. Ovdje je važno spomenuti ukras malih iscrtanih trokuta na

kružnici vezice, jer motiv trokutića između dvije linije ili polukružnice nalazimo na nekim uzglavnicama naših mirila iznad Starigrada—Paklenice. Možda se ovdje radi o jednom starom elementu ukrašavanja, koji se sačuvao u ovom kraju sve do danas.

Na ovoj Gradini Kneževića nismo utvrdili u cijelosti stare obrambene bedeme niti ostatke nastambi. Inače, na samoj Gradini dosta su rijetki ostaci keramike i nalazi materijalne kulture. Više tih ostataka nalazi se u docu ispod kuće, dakle na zapadnoj strani brda. Da li je ovo gradinsko ilirsko naselje imalo sezonski ili stalni karakter življenja, teško je sada odgovoriti, ali možemo pretpostaviti sličnu situaciju kao s gradinama na Velikom i Malom Rujnu. S obzirom na nalaze ovih grobova i ranije utvrđenih tumula na istočnoj strani sela, vjerojatno je ovo naselje bilo nastanjeno tijekom čitave godine. (Pa i Kneževići su ovdje pod Gradinom sve donedavna živjeli tijekom cijele godine!)

Ova konstatacija važna je zbog toga jer bi to bilo drugo gradinsko naselje u planinskom dijelu Velebita na nadmorskoj visini od oko 850 m, koje nije bilo sezonskog, već stalnog karaktera.

Na prostoru Velikog i Malog Libinja, pa Stirovca, Sv. Brda-Dušice, bilo je lijepih pašnjaka i livada. Oni su omogućavali ispašu velikog broja stoke, koja je za stanovnike ove Gradine i onih koje su utvrđene dolje pokraj mora, bila temelj njihova života i stočarskog privređivanja. Na području ovoga kraja danas još ima nepresušnih izvora vode: vrelo Pećica, izvor Orljače i Paklenice, a nekada ih je bilo i više.

Sl. 5 — Površinski ostaci pretpovijesnog groba br. 1 pod Gradinom, zaselak Kneževići — Malo Libinje. Snimio A. Glavičić 1981.

2. GRADINA NA VELIKOM RUJNU

Veliko Rujno najveće je kraško polje koje se prostire na primorskoj strani Velebita na nadmorskoj strani od oko 900 m. Na sredini polja, uz križanje putova, od davnine se nalaze ostaci stare i nove planinske crkve posvećene sv. Mariji. Sa sjeveroistočne strane crkve izdigla se mala kamena glavica »Gradina«, koja tridesetak metara nadvisuje Rujno. Padine glavice nisu posebno strme, ali su ipak bile pogodne da pruže veću zaštitu naselju koje se gore na zaravanku razvilo. Glavica je na vrhu poravnata i podijeljena na nekoliko lijeha, koje svaka za sebe predstavljaju ograđen prostor što

Sl. 6 — Unutrašnjost groba br. 1 pod »Gradinom«, zaselak Kneževiči — Malo Libinje. Snimio A. Glavičić. 1981.

je konfiguracijom terena i umjetno podignutim suhozidom potpuno zaštićen od napada. Zapravo se radi o jednoj većoj gradini, kojoj se moglo prići s dvije strane, od sjevera i od juga. S tih strana bili su izgrađeni jaki bedemi, dok su s istočne i zapadne strane uz bedem stijene činile određenu zapreku. Da se na glavici nalazilo staro naselje, saznali smo od Marasovićevih, koji ovdje na Rujnu imaju stalne stanove i tu žive od davnine. Oni od davnine glavicu nazivaju Gradinom. I sjećaju se da je na njezinu istočnom dijelu njihov rođak Petar između dva rata pronašao neke vrijedne starine kada je u potrazi za dragocjenostima počeo kopati suhozidine. Tom prilikom on je iskopao dosta ostataka starih lonaca, ostataka željeznih šiljaka (vjerojatno

Sl. 7 — Ostaci pokojnice u grobu br. 2. pod »Gradinom«, zaselak Kneževići — Malo Libinje, 1981.

se radi o bodežu ili koplju). Na temelju toga kazivanja obišli smo glavicu i primijetili da se radi o većem prehistorijskom naselju — gradini, od koje su na nekim mjestima ostali zaštitni bedemi a možda i tragovi nekih nastambi i terasa. Čini mi se da je gradina bila najjače utvrđena s jugoistočne strane, gdje su primijećeni ostaci velike gomile — ostaci visokog zida izgrađenog od većeg kamenja. Čini se kao da se radi o ostacima glavne utvrde, koja dijelom nadvisuje donji sjeverozapadni dio gradine za kojih 10 metara. I na sjeverozapadnoj strani glavice također je bilo izgrađeno jedno jače utvrđenje od suhozida, koje se prilagodilo terenu i koje je osiguravalo ulaz na gradinu s te strane.

Na čitavoj površini Gradine, a isto tako i na njenim padinama, nalazi se dosta tipične pretežno grube, ali finije gradinske keramike, kostiju životinja, pa i crne masne zemlje.

Da li je ovo pretpovijesno naselje na nadmorskoj visini od preko 900 m bilo stalnog ili sezonskog karaktera, teško je sada govoriti, ali s obzirom na to da se i danas na Velikom i Malom Rujnu nalaze kuće koje su čvrsto zidane ovdje su ljudi živjeli tijekom čitave godine, pretpostavljamo da je i ovo gradinsko naselje bilo stalno naseljeno. Vjerojatno u području Velikog Rujna još ima nalaza koji bi mogli pripadati pretpovijesnom ili rimskom dobu te srednjem vijeku, ali na žalost za sada nisu utvrđeni.

Ovo se posebno odnosi na neprovjerene vijesti prema kojima je prije II. svjetskog rata župnik starigradski don A. Adžija na Velikom Rujnu utvrdio ostatke antičke vile. Moguće je da se ovdje u prošlosti odvijao život, jer se na prostoru Velikog i Malog Rujna i u višim predjelima nalaze velika ispašišta, i tu ima dobrih livada i nešto plodne oraće zemlje. Isto tako ovdje ima više većih bunara-lokava i tri do četiri izvora žive vode (1. pod Vilinskim kukom, 2. na Stražbenici, 3. Pištet, nedaleko crkve sv. Marije).

3. GRADINA NA MALOM RUJNU

Na zapadnoj strani Maloga Rujna — veće planinske ravni — ističe se jedno malo prirodno uzvišenje (kota 825 m) koje od davnine mještani nazivaju Gradina. Ona nadvisuje okolicu jedva kojih 25 m. Sa zapadne strane Gradine, u njenom podnožju, nalazi se položaj koji se od davnine naziva Podgradina. Inače, sama glavica više je izduženog oblika i pruža se u pravcu sjever-jug. Sa sjeveroistočne strane gradina je ograđena jednim niskim suhozidom-ogradom koja je kamenita, na njoj je malo zemlje koju pokriva trava. Na samoj površini, a posebno među kamenjem, nije se ovom prilikom pronašlo nikakvih ostataka materijalne kulture. Nasuprot tome, na jugozapadnoj strani, na položaju Podgradine, gdje je zemlja podijeljena na nekoliko lijeha i ograđena suhozidom, ima nešto oraće zemlje i livada. I tu se nailazi na veoma malo grube ilirske tzv. gradinske keramike. Nešto više ove keramike nalazi se na najdonjem ogradnom zidu što ga vrijeme i nemar urušavaju. Tu se, među kamenjem, nailazi na nešto više keramike, koja je ovamo dospjela prilikom čišćenja njiva i zemlje, a možda dolazi od objekata koji su tu mogli biti izgrađeni na podnožju glavice, na Podgradini.

U razgovoru s vlasnikom ovoga zemljišta Markom Dabcem nismo čuli da je na tom mjestu on ili netko od njegovih rođaka ikada pronašao neke arheološke nalaze koji bi nam malo više pomogli rasvijetliti prošlost ovoga naselja. Ovdje je zanimljivo spomenuti da ova glavica nosi naziv Gradina, pa treba pretpostaviti da je tu i bilo neko staro pretpovijesno naselje, ali tih dokaza za sada gore nema. Uz ostalo, nije shvatljivo da ne postoji bilo kakav trag bedema kojim je naselje moglo biti opasano i zaštićeno.

Svi ovi nalazi koje smo spomenuli i sam položaj kao i neke druge gradine koje smo otkrili u tom području i na tim nadmorskim visinama, omogućuju zaključak da je ovdje moglo biti naselje, ali ne stalnog, već sezonskog značaja. Dakle, ovamo su dolazili iz Primorja i Kotara ljudi s brojnom stokom ljeti na ispašu i obradu zemlje.

Zbog kratkoće vremena nismo mogli obaviti neko ozbiljnije arheološko rekognosciranje terena, pa su nam tako izostali neki podaci koji bi nam bili zanimljivi za utvrđivanje lokacije i samog života u jednom takvom naselju, čije se stanovništvo bavilo stočarstvom kao najvažnijim gospodarskim oblikom privređivanja. Isto tako teško nam je reći koliko je dugo ovo pretpovijesno naselje trajalo.

4. GRADINICA NA MALOM RUJNU

S južne strane Gradine (kota 825 m) i kuće M. Dabca, preko suhog korita bujice Kozjača, a sjeverozapadno od kote 929 m u predjelu Zvirnjak, nalazi se jedna manja stjenovita glavica, koju mještani nazivaju Gradinica. Prilikom našega obilaska Maloga Rujna, zbog kratkoće vremena nismo pregledali ovaj lokalitet.

Godine 1982. ovim je krajem prošla kolegica Trošelj te je pregledala čitav položaj Gradinice. Prema njezinu iskazu tu se nalaze ostaci suhozidina nekih objekata koji potječu od nekih starih nastambi što su ovdje bile podignute. Isto tako ona je na površini zemlje sakupila nešto grube keramike. Prema ovim njenim nalazima pretpostavljam da se zasigurno radi o ostacima jednog manjeg pretpovijesnog naselja, što nam potvrđuje i sam toponim »Gradinica«.

Sa zapadne strane Maloga Rujna, a južno od Bilog Sinokosa, negdje oko Jovina Kuka (kota 874) i kuće Krste Poljaka (prema izjavi Sjauševih iz Ljubotića), ovdje se od starine nalazi neka veća lokva, koju starosjedioci nazivaju »jezero«. Pokraj nje navodno ima jedna glavica koju nazivaju »Gradina«. Dakle, ovdje se vjerojatno radi o ostacima jednog gradinskog pretpovijesnog naselja, koje je moglo imati sezonski značaj. S ovom gradinom u nekoj su vezi i ostaci tumula što su pronađeni na položaju Bilog Sinokosa i poviše Kruščice—Ljubotića.

U predjelima Bilog Sinokosa, Medena Doca i Maloga Rujna nalazi se dosta lijepo obrađene zemlje i košnica a još više prostranih planinskih pašnjaka. Ovdje su danas, a isto tako u prošlosti, bili podignuti brojni stanovi s ogradama i torovima u kojima su sezonski boravili stanovnici onih naselja koja su smještena uz obalu i podalje od mora: Kruščica, Ljubotići, Šibuljina, Ledenik, itd.

U ovom području na više mjesta susreću se stari toponimi: Čardak, Gradina, Podgradina, Gradinica, Stražbenica, koji su u izravnoj vezi sa starim naseljima, koja su na tim položajima ili u njihovoj blizini i utvrđena. Na ovom terenu, također južno i zapadno od Bilog Sinokosa, ima nekoliko pećina u kojima su do sada utvrđeni neznatni ostaci materijalne kulture koji su u vezi sa spomenutim gradinskim naseljima. Sve to govori o kontinuitetu života stanovnika ovoga kraja koji su 3000 godina bili prvenstveno stočari.

5. GRADINA MILOVCI KOD STARIGRADA—PAKLENICA

Idući dva kilometra na sjeverozapad od Starigrada—Paklenice, između sela Milovci i Koići¹ pod magistralom, a iznad starih ograda Klačine² blago se uzdižu dvijemale glavice, od kojih je sjeverna nazvana Grabovača, a južnija — Gradina.

Jugozapadne padine ovih glavica dosta se strmo spuštaju prema moru pa je s te strane samo naselje prirodom terena bilo zaštićeno. Sa sjeveroistočne strane od Gradine teren je malo više ravničast i od davnine uređen kao ograde-vrtovi koji se u terasama uspinju prema selima poviše magistrale.

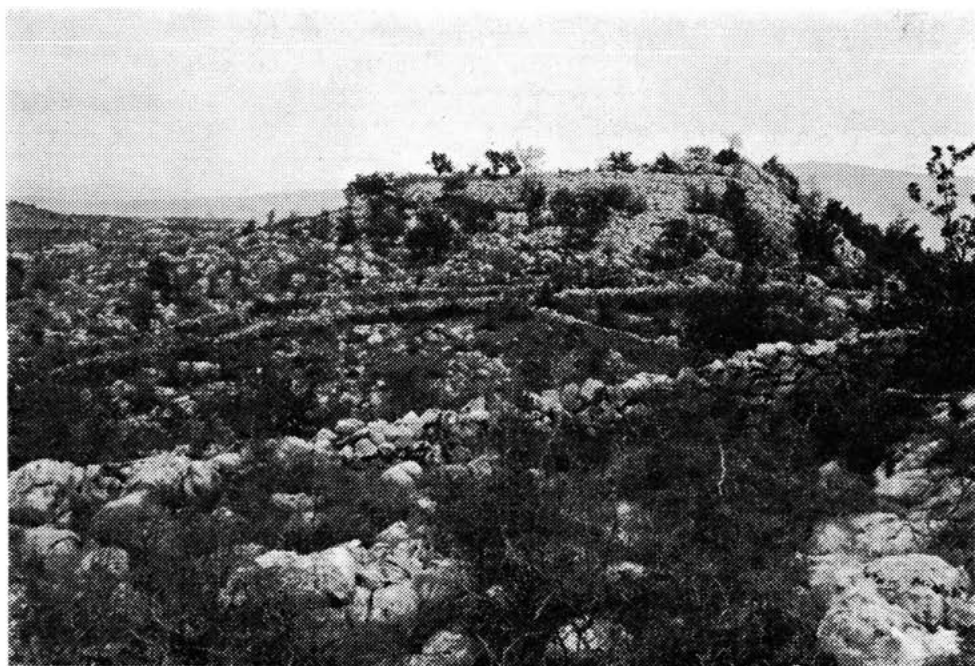
Nad čitavim tim prostorom na oko 80 m nadmorske visine dominira Gradina. Sa sjeveroistočne strane teren se pod Gradinom neznatno uzdiže, pa je s te strane pristup Gradini bio najlakši. Zbog toga razloga sama je glavica, kao gradinsko naselje, s te strane bila posebno zaštićena i branjena jednim jačim i dosta visokim bedemom, izgrađenim u tehnici suhozida. Na lijevoj i desnoj strani bedema nalaze se dvije veće gomile kamenja, pa se pretpostavlja da je na tim bočnim stranama bilo podignuto neko posebno ojačanje bedema-objektima kao ugaone kule. Uz ta ojačanja, više s južne i zapadne strane morali su biti ulazi u naselje, i to jedan s kopna, uz južnu a drugi od mora, uz sjevernu kulu.

S jugozapadne strane gradina je bila zaštićena dosta strmim liticama, koje se 15—20 metara strmo ruše prema moru. S te strane skoro da nije bilo potrebno podizati suhozid, jer se stijene uslijed poremećaja i trošnosti stalno obrušavaju.

Sama Gradina jedan je mali ravniji plato, više elipsoidnog oblika, približne veličine u pravcu I—Z 44 m i S—J oko 34 m. Unutar bedema, u zaštićenom prostoru, gdje se nalazilo naselje, teren je kamenit i pokriven plitkim slojem zemlje, što upućuje na to da je naselje bilo kratkoga postojanja, odnosno da je gradina služila kao sklonište u slučaju opasnosti.

Unutar zaštićenog prostora nisu pronađeni nikakvi ostaci zidova koji bi sugerirali postojanje nastambi.

U ono vrijeme povoljniji položaj za razvoj života i izgradnju nastambi nalazio se na sjeverozapadnoj strani Gradine, pod stijenama, bliže moru. gdje se i danas nalaze brojne napuštene ograde-lijeha vrtova. Ovaj teren trebalo bi arheološki istražiti.

Sl. 8 — Pretpovijesna gradina »Milovci« sjeverozapadno od Starigrada — Paklenice, pogled od sjevera. Snimio A. Glavičić, 1983.

Pregledavajući čitav prostor gradine, osobito mjesta gdje su urušena obrambenih zidina, među kamenjem može se pronaći dosta grube gradinske keramike, koja pripada raznim oblicima zdjela i lonaca, zatim se tu nalaze morski puževi i školjke te nešto kostiju domaćih životinja. U svakom slučaju ovo naselje važno je jer je pripadalo stanovnicima koji su se nekada bavili stočarstvom, čije su se planinske livade-ispasišta — i eventualno obradiva zemljišta nalazili u području zapadnog dijela Velikog Rujna i u docima iznad današnje magistrale.

Na ovoj gradini do sada nisu pronađeni tragovi keramike koja bi pripadala antici ili srednjem vijeku, što ne znači da je gradina napuštena rimskom okupacijom ovih krajeva. Naprotiv, čitav ovaj kraj i dalje je ostao nepristupačan stranim utjecajima, a veoma konzervativni starosjedioci nastavili su živjeti starim načinom života, koji je karakterističan za stočare Velebita i Dinare.³

6. VELIKA I MALA GRADINA »SV. TROJICE«

Na sredini puta, između naselja Tribunj, Sibuljina i Milovci (zapadno od Starigrada—Paklenice) s gornje strane magistrale, na visini od oko 30 m iznad mora, u sredini groblja stoji mala oronula srednjovjekovna crkva sv. Trojice.³ Prema ovoj staroj crkvi čitav predio nad dragom i morem naziva se Sv. Trojica. Kada se na taj položaj gleda od sjevera, primjećuje se da

se teren postupno uzdiže od mora i završava glavicom »Velika gradina« kojih 220 m nad morem. Čitava ta padina, na kojoj se nalazi crkva sv. Trojice, a uz nju i kasnoantikni kastrum te iznad toga Velika i Mala gradina, zaštićeni su sa sjeverozapadne strane strmim, veoma nepristupačnim liticama tribanjske drage, stjenovita korita povremene planinske bujice koja dotiče iz Velikog i Malog Rujna i tu se ulijeva u more.

Uzduž i poprijeko padina Velike i Male gradine, Velike ograde te »kastruma«, na površini i pod zemljom, gotovo na svakom mjestu nailazi se na brojne ostatke materijalne kulture, ostatke arhitekture kuća, bedema i kula, koji pripadaju širem vremenskom razdoblju, kasnom brončanom i željeznom te rimskom doba i kasnoj antici, sve tamo do krajeva VI. stoljeća. Ovdje je prisutan kontinuitet života koji pripisujemo ilirskim plemenima Japoda (Mentora)⁴ i Liburna, a zatim romaniziranim starosjediocima pa Slavenima — Hrvatima.

Na prostoru Sv. Trojice, i to na njegovu najvišem, sjeverozapadnom dijelu, na jednoj veoma istaknutoj glavici, utvrđeni su ostaci Velike gradine,⁵ koja se sastoji od tri zasebna, ali međusobno povezana dijela. *Velika gradina* (A) sa zapadne strane zaštićena je dosta strmim stijenama, iznad kojih su, u cilju obrane bili podignuti bedemi. Nasuprot tome, sa sjeveroistočne strane gradina je bila zaštićena jakim i visokim bedemom izgrađenim u tehnici suhozida, koji u osnovi prelazi 3 m debljine. S te strane bedem je najviši zbog toga jer je prilaz sa gornje — sjeveroistočne strane bio najlakši.

Sl. 9 — *Velika gradina »Sv. Trojica« istočno od Sibuljine, snimak od zapada.*

Sl. 10 — Crkva Sv. Trojice i mjesno groblje, snimio A. Glavičić od zapada 1983.

S jedne i s druge strane ovoga bedema, na uglovima s lijeve i desne strane, primjećuju se veće gomile kamenja, koje, kako mi se čini, pripadaju sistemu ugaonog utvrđenja koje je svojom visinom činilo obranu uspješnijom. Gradina A u tlocrtu je elipsastog oblika, čiji promjer u osi istok-zapad iznosi 36, a sjever-jug 23 m.

Na sjevernoj strani i uz bedem u tlocrtu se opažaju kutne osnove jedne suhozidine koja se sastoji od dvije veće i jedne manje prostorije. O kakvom se ovdje objektu radi, teško je odgovoriti, s obzirom na to da je izgrađena na najvišem dijelu Gradine, koja je prema svemu, bila najbolje branjena, za sada možemo samo pretpostaviti da se ovdje radi o jednom spremištu hrane i oružja, a možda i sakralnom objektu za ovo i manja okolna naselja. Zapravo se čitav ovaj kompleks gradina i naselja, prema dosadašnjem uvidu u arheološko stanje, može ubrojiti među najveća pretpovijesna gradinska naselja koja su utvrđena pod Velebitom. Uz ostalo to nam dokazuju mnogobrojni ostaci materijalne kulture razbacani po čitavom brdu od vrha pa do podnožja.

S istočne strane gradina A nalazi se jedno drugo utvrđenje-naselje (B), koje je u osnovi pačetvorina i kao takvo veoma prilagođeno konfiguraciji terena. Sama gradina utvrđena je s istočne i sjeverne strane jednim dosta jakim suhozidom, ovdje je posebno zanimljiv sačuvan sistem obrane ulaza u naselje (B) a iz ovoga u A i C.

Sa zapadne strane utvrđenje B bilo je također zaštićeno stijenama iznad kojih je teren mogao biti poravnat i zbog sigurnosti utvrđen jednim manjim suhozidom. Jedno i drugo utvrđenje (A i B) možemo smatrati dvojnim gradinama međusobno povezanim i izgrađenim na najvišem dijelu glavice.

U podnožju ovih gradina A i B, na malo blažim padinama, u sistemu nekoliko terasa nižu se ostaci treće gradine-naselja (C), koje je također bilo utvrđeno s osobito jakim bedemom od sjeverozapada. Zbog kratkoće vremena na terenu se nije moglo utvrditi na koji je način naselje bilo zaštićeno s jugoistočne strane. I ovdje na površini nalazi se dosta ostataka materijalne kulture, a najviše keramike.

S jugozapadne strane naselje završava jednim jačim suhozidom koji je imao obrambeni značaj a isto tako služio je kao najdonja terasa naselja. Pod ovim bedemom, malo više zapadno, nalazi se nekoliko suhozidina, koje pripadaju stanovnicima što su ovaj kraj naselili krajem XVII. st. i čiji potomci i danas žive u ovom kraju. Pod ovim najdonjim bedemom naselja (C) teren prelazi u jednu veću ravan (D), koja je odavna zaštićena suhozidom i podijeljena lijehama-suhozidinama na veći broj ograda-vrtova koji su danas potpuno zapušteni. I na ovom slobodnom prostoru nalazi se obilje ostataka keramike koja je dokaz jednoga intenzivog života što se odvijao na ovom zaravnatom prostoru koji je služio za okupljanje stanovnika čitavog naselja, ali isto tako prostoru na kojemu su mogli biti torovi u kojima je boravila stoka, recimo prvih poznatih nam velebitskih stočara.

Čitav taj prostor, približne veličine 400×600 m, nije pregledan, pa je teško pobliže utvrditi njegovu prvotnu i glavnu namjenu. Moguće je da je i taj prostor u jednom pretpovijesnom vremenu također bio zaštićen, od sjevera strmim liticama korita Kozjače, od zapada i juga jednim jačim suhozidom.

Koliko je bilo veliko ovo prethistorijsko gradinsko naselje A, B, C i D, kako je dugo bilo korišteno i tko su mu bili prvi osnivači — da li Liburni ili Japodi — teško je sada reći. U svakom slučaju ovdje je bio prisutan dug kontinuitet organiziranog života i privređivanja, što se može pratiti do kasnog brončanog doba pa kroz željezno doba, sve do kraja rimske epohe.

Na temelju ranijih istraživanja te uvida u način života stanovnika ovih krajeva, slobodan sam iznijeti zaključak da su se pretpovijesni stanovnici ovoga i okolnih naselja, a isto tako i oni koji su živjeli ovdje u rimsko doba i srednjem vijeku, sve do dana današnjega uglavnom bavili stočarstvom kao najvažnijim načinom privređivanja, a zatim su se tek manjim dijelom bavili ratarstvom, lovom, ribolovom, a najmanje pomorstvom.

Najveći pašnjaci, livade i nešto orače zemlje tijekom prošlosti i sve do danas nalaze se u višim planinskim predjelima, sjeveroistočno u području Velikog i Malog Rujna, pa i još dalje u najvišim velebitskim predjelima, oko Štirovca, Javornika, Babina jezera i Buljme. U ovim planinskim predjelima, koji su bili dosta daleko i gotovo nepristupačni, u određenim nesigurnim vremenima, redovito ljeti, oni su kao i njihova brojna stada bili sigurni od svakog eventualnog napada i pljačke.

Na najnižim padinama brda — niže ograda D) — na istom tako pogodnom položaju lijepo su sačuvani ostaci još jednog zidanim bedemom utvrđe-

nog naselja (E), koje za sada, prema mnogobrojnim površinskim nalazima i ostacima arhitekture pripada rimskom, a vjerojatno i bizantskom vremenu. Ovo veće, dosta dobro utvrđeno naselje u svakom slučaju predstavlja kontinuitet života s pretpovijesnim naseljima koja se nalaze u blizini na gornjim lijehama brda (A, B, C). Ovo naselje posebno je zanimljivo jer je utvrđeno zidanim bedemom i ojačano četverostraničnim kulama veoma solidno građanim. Unutar tih zidina i kula nalaze se nastambe i neki drugi gospodarski objekti, kojih će se namjena moći utvrditi kada se izvrše istraživanja čitavog prostora. Da li se ovdje možda radi o ostacima antičkog naselja Tribunia, kojega se ime sačuvalo u obližnjem Tribnju—Šibuljini, teško je reći.

S gornje, sjeveroistočne strane, gdje je prilaz naselju bio najlakši, naselje je bilo posebno zaštićeno jednim jačim zidanim bedemom koji u dužini iznosi oko 120 m a bio je izgrađen na stijeni ili suhozidu, što je u prvotno vrijeme kao suhozidina osiguravao prostor D. Visina tog bedema mogla je iznositi 6—8 m, a debljina 0,80 m. Na toj strani bedem je posebno ojačan s četiri manje isturne kule, točno položene jedna od druge na udaljenost od 29 m. Kule su dobro sačuvane u visini 3—4 m. Čitav bedem i kule izgrađeni su od manjih pritesanih kamenih kvadara složenih horizontalno u red i povezani grubom žbukom od vapna i pijeska. S unutarnje strane bedema zbog kosine terena čitav bedem pojačan je dugim suhozidom visine 3—4 m, a debljine 1,5—2 m, po kojemu se onda moglo kretati iz bedema. Ovaj suhozid možda je ostatak najdonjega obrambenog utvrđenja čitavoga pretpovijesnog naselja.

Na čitavoj dužini bedema na određenim mjestima vidljivi su manji četvrtasti otvori — ostaci drvenih greda — kojima su se graditelji služili prilikom gradnje. Slične otvore nalazimo na još nekim drugim starim bedemima u Senju i drugdje.⁶ Uslijed zapuštenosti i zuba vremena, a djelomice i slabe strukture vezivnog materijala, bedem je na više mjesta oštećen i napukao ili je posve porušen. Primijećeno je da je od posljednje — istočne kule prema dolje na jug bedem bio također sazidan, a tu je mogao biti i ulaz u utvrđenje od juga, od Starigrada, pa je i na tome mjestu bila još jedna kula, koja je do danas posve porušena. Da li je taj zidani bedem bio sazidan i branio naselje s južne, zapadne a djelomice i sa sjeverne strane, teško je utvrditi, jer je taj dio utvrđenja upotrebljavan u kasnijim vremenima kao vrt i podignute su lijehe, pa su tom prilikom možda uništeni njegovi ostaci. Čini mi se neshvatljivim da bi s morske strane jedno naselje ostalo bez odgovarajućega obrambenog bedema. Čitav opasani prostor unutar kojega je izgrađeno naselje podijeljen je na 4—5 terasa (lijeha) na kojima su vidljivi još uvijek ostaci zidova, dakle objekata sazidanih, koji su s vremenom bili uništeni.

U sredini utvrđenog naselja nalazi se — ne znamo otkada — mala crkva posvećena sv. Trojici, što nam samo potvrđuje starost naselja, koje je sigurno u onim nemirnim vremenima seobe naroda (VI—VII. st.) moralo biti utvrđeno i razoreno. Na čitavoj površini ovog naselja, koje je moglo biti približne veličine oko 120 × 120 m², na samoj površini i posebno pod zemljom, nalaze se zaista velike količine ostataka materijalne kulture: debeo

sloj crne zemlje, različite keramike, posebno na groblju veliki fragmenti amfora, stakla, čavala, opeka-tegule iz više-manje antičke dobi. U toj crnoj zemlji posebno je primijećeno mnogo ugljena i pepela te životinjskih kostiju, morskih školjaka, puževa, pa svi ti nalazi sugeriraju zaključak da se ovdje nalazilo neko veće i veoma važno antičko naselje, možda jedna utvrda čije ime na žalost ne znamo, ali koja je u danom vremenu, a prostorno između Obrovca i Zadra, imala veću važnost od antičkog naselja (Aryruntuma) na mjestu današnjeg Starigrada—Paklenice.

7. GRADINA KOD LISARICE

Godine 1982. prilikom arheološkog rekognosciranja područja Starigrada Paklenice obišli smo područje zaseoka Brkarež, oko 250 m južno uz cestu kod Lisarice. Tu pokraj mora nalazi se kućica prijatelja dr Ante Rukavine, koji se živo zanima za svu narodnu prošlost, pa zato često obilazi Velebit i skuplja tragove naše prošlosti. Ante je znao razlog našega dolaska i odveo nas do nama nepoznate pretpovijesne gradine-naselja,⁷ što se nalazi na maloj kosi koja zatvara sa zapadne strane malu uvalu zaseoka Lisarica. Sam zase-lak broji nekoliko starih kuća smještenih kraj mora i lijepo izrađenih od kamena. Malo poviše kuća i ceste, na živu kamenu podignuta je, tko zna kada, mala zavjetna crkvice posvećena Gospi od zdravlja, koja se, prema starom običaju, ovdje još uvijek slavi 21. studenoga. Sa zapadne strane ta je mala uvala, ujedno i porat, zaštićena dosta strmim stijenama kose koja

Sl. 11 — Pogled na pretpovijesnu gradinu sa zapadne strane uvale Lisarica kod Mandaline. Snimio od istoka A. Rukavina 1983.

se nekih 30 m izdiže iz mora. Od vrha prema zapadu glavica se postupno spušta prema obližnjoj Mandalini. Kada se iz daljine gleda na tu glavicu, nitko ne bi mogao pomisliti da se na njoj nalaze značajni ostaci jednoga manjeg pretpovijesnog naselja. I zbilja, trebalo nam je dosta vremena dok smo naišli na ostatke prošlosti, i to uglavnom na zapadnoj strani, gdje se nalaze ostaci bedema izgrađenog u suhozidu i nešto keramike. Zidine koje su nekada štatile naselje s južne i istočne strane odavna su nestale, sačuvale su se bolje na zapadnoj strani. Odavde je bio prilaz i ulaz na gradinu, koji je više-manje dosta sačuvan.

Zbog kratkoće vremena nismo obavili detaljniji pregled okolnog terena te nam nedostaju drugi podaci. Otkriće ove gradine za nas ima posebnu važnost jer zasnjeđuje kontinuitet naseljenosti toga kraja a povećava i broj gradinskih naselja uz obalu, upotpunjujući sistem kopnenih i pomorskih komunikacija i njihove međusobne ovisnosti. Prema svemu, i ovdje pretpostavljamo da su stanovnici gradine u prvom redu bili stočari, koji su za ispašu brojne stoke, pa dijelom i za obradu zemlje, iskorištavali više planinske predjele. Isto tako, stanovnici i ove gradine morali su se baviti dopunskim privređivanjem: ribolovom i pomorstvom, a pomalo i trgovinom. Kojemu plemenu pripada gradina, da li Liburnima ili Japodima, njihovu plemenu Mentora, teško je reći, jer za to za sada nemamo nikakvih podataka.

8. GRADINA »GLAVIČICA« IZNAD LUKOVA

S istočne strane Lukova, Male (lijevo) i Velike (desno) drage, uzdiže se strma kosa zvana »Brina«, na kojoj se posebno ističu dvije manje glavice. Zapadna strana Brine strmija je i time povoljnija za osnutak jednog većeg i značajnijeg pretpovijesnog naselja, koje se pružalo sve do mora.

S jedne i druge strane kose, kroz Veliku i Malu dragu protjecale su povremene bujice, pa su izdubile duboka korita i učinile međuprostor pogodnijim da se na njemu već negdje krajem eneolitskog doba moglo osnovati naselje.⁸

Sama priroda terena bila je takva da je uvjetovala terasasti razvoj naselja. Najviši dio kose »Glavičica« bio je posebno utvrđen jakim suhim bedemom, koji se još danas može vidjeti osobito na njenom istočnom dijelu. Na čitavoj površini Glavičice, posebno na položitim padinama bliže moru, na površini se nalazi obilje grube ilirske tzv. gradinske keramike. Među kamenjem ima crne zemlje i paljevine, ponešto kostiju domaćih i divljih životinja, te morskih puževa i školjaka. Tijekom prošlosti, pa i danas, sva je okolica Lukova bila više-manje neplodna i kamenita, dok se malo plodne zemlje nalazi uz zaljev i na sjeverozapadnoj strani iznad mjesta.

Prema starijim vijestima i sačuvanoj tradiciji ovaj lukovački kraj bio je nekada pokriven gustom šumom, koja se pružala od mora do obronaka Velebita. U predjelima bliže moru pa sve do magistrale nalazile su se bjelogorične šume, hrast i crnika, a u višim planinskim predjelima prevladavala je crnogorica. Neznatni ostaci tih šuma i danas se mogu susresti na terenu.

Isto tako, čini mi se, da u prošlosti ovaj kraj nije tako jako oskudijevao vodom, osobito kada su čitav kraj pokrivala šume. Dakle, ti su uvjeti

omogućili da se ovdje u zabiti zadržavaju brojne divlje životinje, pa su zato postojali uvjeti i za lov.

Tijekom čitave godine na lukovačkom području, do visine od 600 m, postojali su dobri uvjeti za ispašu, jer je ovdje bilo obilno trave i zimzelenog drveća, pa je i to odgovaralo razvoju stočarstva, a veoma malim dijelom i zemljoradnji.

Pod samim naseljem-gradinom Glavičica i Klisa pruža se morski zaljev, koji je u prošlosti bio dublji, ali su ga tijekom stoljeća povremene bujice zasipavale, pa je danas postao plitak, ali uza sve to donedavna upravo idealan za ribarenje.

S jedne i druge strane lukovačkog zaljeva ima nekoliko pjeskovitih dražica i pogodnih terena za ribolov a po potrebi i sidrište za brodove, pa je sve to skupa pogodovalo prvim začecima razvitka ribolova i malo intenzivnijeg razvitka pomorstva i trgovine.

U tim dražicama i oko velikog lukovačkog zaljeva gdje imamo evidentirana 2—3 povijesna naselja, ima više izvora pitke vode,⁹ a moglo je biti izrađeno i nekoliko velikih lokava-bunara, koji su pogodovali da su ovaj kraj naselili prvi Indoevropljani početkom II. tisućljeća p. n. e.

II. NOVI NALAZI KASNOANTIČKIH GROBOVA U VAROŠU—NASELJU VLADIMIRA ČOPIĆA

1.

Na istočnoj periferiji Senja, u predjelu Varoš—Čopićevo naselje, sa sjeverne strane Doma zdravlja, na položaju Dolac (bivše zemljište Kate Tomljanović) prilikom iskopa temelja za kuću Mile Rončevića (kat. čest. 312/4 i 315/3) naišlo se 1983. na veći broj kasnoantičkih grobova. Ovdje se zapravo radi o perifernim i vjerojatno najsjevernijim nalazima grobova koji su bili sastavni dio jedne veće antičke nekropole na ovome području.¹⁰ Svi su grobovi, prema već ranije utvrđenoj orijentaciji, izradi (isklesane) grobne rake u tufu ili zemlji, i odgovaraju onim grobovima koji su bili otkriveni ranijih godina na jugoistočnim parcelama, na mjestu današnjih kuća, Ivice Prpića, Jure Lončarića, Branka Tomljanovića — Motike, Mile Tomljanovića, Sandre Lončarić i Mire Čopić. Ove najnovije grobove označili smo brojevima od 14—23 i brojčano ih nadovezujemo na grobove koji su bili otkriveni u blizini, malo južnije, 1978. prilikom iskopa temelja za kuću Ivice Prpića.²

Novi vlasnik zemljišta M. Rončević pristupio je iskopu temelja za svoju kuću ne misleći da će pod plitkim slojem zemlje naići na grobove. Ali, to ga ne opravdava što ih je u cijelosti prekopao i onda nalaz prijavio u muzej. Položaj, na kojemu se prema projektu i planu podiže kuća, malo je koso položen i mjestimice pokriven slojem zemlje od 2—35 cm. Zapravo se radilo o jednoj lijehi vrta koja je ranijih godina bila obrađivana, a zatim napuštena. Većina grobova koji su ovdje otkopani predstavlja jame koje su zbog tankog sloja zemlje morale biti iskopane, odnosno uklesane u mekom vapnencu-tufu. Tamo gdje je kosina bila veća, grobna raka bila je ograđena malim zidom. Dužina i širina ovakvih raka različita je, a to je ovisilo o

Sl. 12 — Prazni grobovi u iskopu temelja kuće Mile Rončevića, Naselje Vladimira Čopića — Varoš. Snimak od zapada, A. Glavičić 1983.

veličini dotičnog pokojnika. Naknadnim pretragama u tim jamama nisu pronađeni nikakvi nalazi, a ukoliko ih je i bilo u grobu, onda su izbačeni s kostima. Ali, mogli su biti i ranije uništeni, kada je groblje pretvoreno u vrtove i kada je zemlja bila prekopana zbog sadnje voćaka, loze, itd. U zemlji koja je izbačena iz grobnih raka pronađeni su neznatni fragmenti tegula, amfora, nešto sitnije keramike i pokoja ljudska kost. Da se ovdje, kojim slučajem, obavilo zaštitno iskapanje, vjerojatno bi se naišlo na neke nalaze. Ovom prilikom potrebno je istaknuti da se u grobovima, kao i u onima otkrivenim ranije, gotovo nije naišlo na neke ozbiljnije grobne priloge. Uz ostalo, to bi trebao biti jedan od važnijih razloga³ da ovu nekropolu datiramo u IV/V. st., po prilici u vrijeme kada se u Senji razvilo kršćanstvo koje je tada svojim učenjem i propisima suzbijalo starije rimske i neke druge poganske pogrebne običaje. Bilo je to vrijeme kada je uza sve nesređene političke, vjerske i ekonomske prilike u carstvu Senia bila još uvijek jedno od najvažnijih lučkih i trgovačkih središta Hrvatskog primorja, pa je ovdje vrlo rano mogla biti osnovana biskupija.⁴ Ukoliko prihvatimo izneseno mišljenje da se ovdje radi o grobovima kršćanskog podrijetla, postavlja se pitanje, zašto onda uz pokojnika nigdje nisu pronađeni kršćanski simboli kao: križići, lampice, itd. kako je to uobičajeno u nekim drugim nekropolama. Svi ovi grobovi-rake dosta su velikih dimenzija i u njima su mogli biti pokopani pokojnici srednjega rasta. Ima nekoliko manjih raka, ali je teško reći da li se tu radi o dječjim grobovima. Sve otkopane grobne jame u osnovi su pačetvorine čija srednja veličina iznosi: dužina 1,60—1,75 m, širina

od 0,45—0,65 m, a dubina od 0,25—0,50 m. U principu ove grobne jame u gornjem dijelu nešto su uže, a dolje malo šire i dublje. Obično je kod glave jama malo šira, a kod nogu malo uža. Dno jame obično je ravno, od kamena ili zemlje. Strane grobne rake pravilno su i dobro isklesane i lome se gotovo pod pravim kutom. Primjetljivo je da je na mjestu gdje leži glava pokojnika kamen malo istaknut, tako da je glava bila malo podignuta.

Svi ovi grobovi, kao i oni koji su otkriveni na obližnjim jugoistočnim parcelama, dosta su pravilno poredani u redove, s potrebnim međusobnim udaljenostima. Kao u susjednim grobovima, tako i ovdje pretpostavljamo

Sl. 13 — Kasnoantički grob
iskopan u kamenu. Temelji
kuće Milana Rončevića Čo-
pićevo naselje — Varoš,
1983.

da su pokojnici glavom bili okrenuti prema istoku. Ovdje i u drugim grobovima nisu pronađeni čavli, pa možemo pretpostaviti da pokojnici nisu pokapani u sanduku, već umotani u plahte. Isto tako ne znamo da li su ti grobovi imali neke nadzemne oznake, što se ne može isključiti.

2.

Kopajući krajem mjeseca travnja g. 1984. uz pomoć mehanizacije temelje za novu kuću (vlasništvo dr Branka i Irene Tomljanović), na parceli naišli su radnici na dubini od 30—85 cm na ostatke više grobnih jama u kojima su pronađeni neznatni ostaci ljudskih kostiju. Ovaj iskop za temelje nove kuće obavljen je uz pomoć mehanizacije a sa sjeverozapadne strane stare obiteljske kuće i cisterne,¹ gdje su se ranijih godina također pronašli neki stari grobovi. Slučajnim obilaskom toga terena došlo se i do gradilišta dr B. Tomljanovića, gdje je utvrđeno da se radi o otkriću kasnoantičkih grobova kakvi su utvrđeni na svim okolnim parcelama i kako je o tome već ranije pisano. Utvrđeno je da su pokojnici polagani u grobne rake koje su posebno za tu namjenu isklesane u mekom kamenu vapnencu-»tufu«, i da su raznih veličina, što je ovisilo o veličini pokojnika, ali i samoj prirodi terena gdje je iskopana takva jama. S obzirom na to da je čitavo gradilište bilo pretrpano materijalom — zemljom i kamenjem — i da su se užurbano izvodili radovi, temeljne jame nisu se mogle do kraja očistiti niti su se mogle točnije utvrditi eventualni grobni nalazi. Bez obzira na te poteškoće pregledom je utvrđeno da se na položaju nove kuće dr Tomljanovića nalaze ostaci sedam grobova koje smo označili brojevima: 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30. Ovi se brojevi brojčano, u redosljed, nastavljaju na one grobove koje smo ranije utvrdili na položajima novih kuća vlasnika Ive Prpića i Mile Rončevića. Primijećeno je da između grobova postoje udaljenosti, da su bili izrađeni u jednome redu, odnosno da su bili orijentirani u pravcu sjeverozapad — jugoistok. Od svih tih grobova najbolje je bio vidljiv i otkopan grob br. 25. Pregledom je utvrđeno da veličina ovoga groba iznosi: $1,65 \times 0,55 \times 0,35$. Na kraju rekognosciranja, u presjeku srednjeg temelja kuće, utvrđen je jedan netaknut grob označen brojem 28. Ovaj grob zanimljiv je zbog toga jer je pokojnik bio pokopan u jednoj maloj umjetno iskopanoj grobnoj raci u kojoj su se sačuvale kosti, a i čitava lubanja, a to nam je važno jer time ponovno utvrđujemo da su pokojnici bili glavom, odnosno pogledom okrenuti u pravcu jugoistoka. Jednim manjim nepotpunim pregledom rake, uz pokojnika nisu pronađeni nikakvi grobni prilozii, a to je slučaj i s ostalim grobovima koje pronalazimo na ovoj nekropoli. Ali, zahvaljujući našim ranijim istraživanjima uvida u arheološku situaciju nekropola antičke Senije, ove grobove možemo datirati u kasno rimsko doba, odnosno u vrijeme kada se ukop obavlja po novim propisima kršćanske crkve i kada je kršćanstvo službena državna vjera.

Bez obzira na nov način sahrane i nov običaj koji zabranjuje ostavljanje priloga uz pokojnika, začuđuje nas pomalo da u grobovima na ovoj velikoj nekropoli uz pokojnike nemamo makar i maleni broj nalaza koji bi pripadali kršćanskoj vjeri. Ove grobove za sada datiramo u vrijeme IV. i V. st.

Još bi se moglo primijetiti da se ovi grobovi nalaze na jednoj široj parceli, na lijehi-terasi, iznad koje se dizala još jedna lijeha, koja je, sudeći prema grobovima pronađenim malo poviše, bila skoro 3 m visoka. Za sada pretpostavljamo da je ova nekropola zauzimala površinu od najmanje 100 × 200 m i da je bila isparcelirana na 5—6 lijeha s podzidima, da su sve lijehe bile horizontalno poravnate i nasipane zemljom u sloju koji je bio dovoljan da u grobnoj raci koja je bila udubljena u kamenu zaštiti pokojnika od oskvrnuća. O izradi ovih grobnih raka, načinu kako su bile pokrivene, o eventualnom broju terasa-lijeha te veličini nekropole, njenoj dataciji raspravljat će se drugom prilikom, u slijedećem broju Senjskoga zbornika.

Bilješke

1 Spomenuta sela razvila su se uz stari pješački put, negdje krajem XVII. st. Ova današnja cesta-magistrala probijena je na padinama Velebita u vremenu između dva rata. Sela Koići i Milovci smjestila su se u podnožju dviju kukastih glavica pa su samim time bila zaštićena od hladnih sjevernih i istočnih vjetrova. Potpuno su otvorena prema jugu i zapadu pa su s te strane imala povoljne uvjete za razvitak. Tome je u prilog i nešto više plodnije zemlje među zidovima ograde, pa ovdje lijepo i sigurno uspijeva mediteransko povrće, voće i zimzeleno drveće, tako da je čitav taj kraj prozvan oazom.

2 Klačina je naziv za jedan veći broj ograda pod magistralom između sela Milovci i Koići a sjeveroistočno od Gradine. Sam naziv nastao je od riječi klač ili vapno. Dakle, u tim vrhovima negdje se vadilo kamen i palile se vapnenice, pa odatle i naziv toponima: Klač—Klačine—Klačnica (brdo iznad Jablanca).

3 Crkva sv. Trojice jest kapelica s polukružnom apsidadom u dosta ruševnom stanju, koja je negdje krajem XVIII. st. izgubila svoj prvotni sakralni značaj jer su se oko nje počeli pokapati stanovnici pravoslavne vjere iz obližnje Šibuljine i okolnih zaselaka. Prilikom iskopa većih obiteljskih grobnih jama koje su se tada izrađivale bilo je vidljivo da je iskop izvršen u kulturnom antičkom sloju. Možemo pretpostaviti da se na ovome mjestu nalazilo neko starije svetište na još jednoj starijoj, pretpovijesnoj osnovi. A možda i ovaj sakralni objekt svjedoči o kontinuitetu starih i novih vjerovanja.

4 Marin Zaninović, Otoci Kvarnerskog zaljeva — arheološko-strateško razmatranje, arheološka istraživanja na Cresu i Lošinj, HAD, sv. 7, Zagreb 1982, str. 44.

5 Na ovu Veliku gradinu »sv. Trojice« ili bolje rečeno, na čitav ovaj veliki arheološki kompleks iz pretpovijesnog i antičkog doba, a možda i srednjega vijeka, prva me upozorila kolegica prof. Mira Trošelj, kojoj ovom prilikom zahvaljujem na informacijama i pomoći koju mi je pružila kod rekonstrukcije. Lokalitet je prof. Trošelj otkrila prilikom istraživanja šibuljinskih mirila, koja se od davnine nalaze na istočnoj strani rta Kozjače, a uništena su nedavnim radovima i izgradnjom vikendica.

6 Anđelko Badurina, Bizantska utvrda na otočiću Palacoi, str. 171, Arheološka istraživanja na otocima Cresu i Lošinj, HAD, Zagreb 1982, str. 171.

Slični otvori, ostaci greda, lijepo se primjećuju na nekim dijelovima senjskih zidina južno od kule Lipice.

7 Koristim se ovom prilikom da zahvalim kolegi Anti Rukavini i njegovim bližim suradnicima na pomoći koju su mi pružili prilikom obilaska ovoga terena i posjete gradinama.

8 Radmila Matejčić, Bakrena sjekira s otvorom za držalje, Jadranski zbornik I, 1956. str. 365, bilješka 3.

U obližnjoj uvali sjeverozapadno od Lukova na malom stjenovitom rtu Klisa utvrđeni su ostaci jedne manje pretpovijesne gradine. S istočne strane te gradine ima mala pećinica, više-manje jedno sklonište pod stijenama, gdje su također utvrđeni pretpovijesni nalazi; možda s tog lokaliteta potječu nalazi one bakrene sjekire, a i jednog bakrenog neobrađenog predmeta, u obliku noža ili koplja, koji se čuva u Gradskom muzeju Senj. Isto tako, iznad Lukova, a istočno od gradine Glavičica na Brini, bliže zaseoku Ažić—Lokva, nalazi se jedan neistraženi lokalitet Stražbenica—Gradina, gdje bi se, prema svim podacima mještana, moglo nalaziti neko naselje.

Ovi i neki drugi nalazi kao i izvanredno povoljne klimatske prilike, velike šume, izvori vode te blizina samoga mora, sugeriraju da se na području Lukova moglo razviti nekoliko pretpovijesnih naselja, koja su u kontinuitetu trajala od eneolita kroz brončano i željezno doba sve do rimske okupacije ovih krajeva.

9 Prema opisu starosjedioca Ivana Rogića iz Lukova, na području Velebita (bliža okolica Lukova) tijekom prošlosti bilo je više manjih izvora pitke vode. Uz nju bilo je nekoliko tzv. »grčkih bunara« — lokava. Na temelju njegova opisa utvrđeni su ovi izvori žive vode: 1. u području Lukovačkih Greda, 2. Grnac, 3. u uvali Tyrđuša sa zapadne strane gradine Klisa, 4. Catrnja (izvor) u jednoj ogradi bliže mjesta, 5. s istočne strane stare škole, 6. u Podporuši u vrhu Velike drage bliže Ažić—Lokvi.

10 Ante Glavičić, Arheološki nalazi iz Senja (IV), Senjski zbornik VIII 1980. str. 181—186. Ivo Fadić, Staklena boca iz Senja s reljefnim prikazom ljudske glave str. 53—63, Josip Klemenc, Hrvatski kulturni spomenici JAZU, Senj I. 1940, str. 5.

SAŽETAK

ARHEOLOŠKI NALAZI U SENJU I OKOLICI (VI.)

Ante Glavičić

Autor u ovom članku daje kratke osnovne podatke o jednom broju novih pretpovijesnih arheoloških rekognosciranja primorskih padina Velebita na području od Senja do Obrovca. On iznosi općenite podatke o Ilirima, prvim poznatim stanovnicima u kraju pod Velebitom. Smatra da su Iliri bili prvi koji su organizirali način stočarenja i uzgoja stoke te obradu plodnih zemljišta na Velebitu, a ti su se običaji i način života na neki način održali u kontinuitetu od kraja 2. st. p. n. e. do kraja 19. st. n. e., a da se nisu u mnogome izmijenili. Redoslijedom navodi otkrivene pretpovijesne gradine i naselja: 1. gradina Kneževići na Malom Libinju, 2. na Velikom Rujnu, od 3. do 4. na Malom Rujnu, 5. Milovci (Starigrad — Paklenica), 6. velika gradina Sv. Trojica kod Šibuljine, 7. gradina kod Lisarice, 8. Glavičica iznad Lukova senjskog.

Osim toga autor opisuje nalaze kasnorimskih antičkih grobova iz Senja pronađenih u Copic'evu naselju.

Ante Glavičić, prof., Gradski muzej Senj

Zusammenfassung

DIE ARCHÄOLOGISCHEN BEFUNDE IN SENJ UND SEINER GEGEND (VI.)

In diesem Artikel gibt der Autor kurze Angaben über eine Zahl neuer vorgeschichtlicher Schlösser und Ansiedlungen, welche er im Rahmen geplanter archäologischer Rekognoszierungen der velebitischen küstenländischen Abhänge auf dem Gebiete von Senj bis Obrovac gefunden hat. Er bringt allgemeine Daten über die Illyrier, welche erste Bewohner der Gegend am Fusse des Gebirges Velebit waren. Seiner Meinung nach haben die Illyrier als Erste die Weise der Viehzucht und der Bearbeitung der Ackerfelder im Velebit organisiert. Ihre Sitten und ihre Lebensart haben sich, auf eine Weise, vom Ende des 2. Jh. v. u. Z. bis zum Ende des 19. Jh. n. u. Z. ununterbrochen erhalten, und dabei sind sie nicht geändert worden.

Der Autor bringt entdeckte vorgeschichtliche Schlösser und Ansiedlungen in folgender Reihenfolge vor: 1. das Kneževići Schloss auf dem Mali Libinj, 2. das Schloss auf dem Veliki Rujan, 3. und 4. auf dem Mali Rujan, 5. in Milovci (Starigrad — Paklenica), 6. das grosse Schloss bei Šibuljina (heilige Dreifaltigkeit genannt), 7. das Schloss bei Lisarica, 8. oberhalb des Senjer Lukovo, auf sgn. Glavičica.

Ausserdem bespricht der Autor neue Befunde spätrömischer antiker Gräber in Senj, welche in der Copic's Siedlung gefunden wurden.